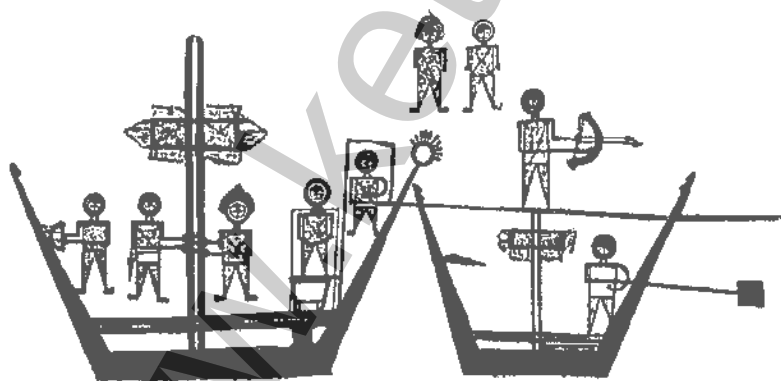


تعمیدیان غریب

مطالعه‌ای مردم‌شناختی در دین‌ورزی

صابقین منذانی ایران



★ تصاویر انسان ریخت از اجرام سماوی و موجودات غیرمادی (آثرا) ساکن در جهان میانی

(مطراتا) - طومار الماریشایا رتا | *Alma rifaya rabba*

عربستانی، مهرداد

تعمیدیان غریب: مطالعه‌ای مردم شناختی در دین‌ورزی صابئین مندانی ایران / مؤلف
مهرداد عربستانی. - تهران: افکار؛ سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، معاونت
پژوهشی، پژوهشکده مردم شناسی، ۱۳۸۳.
۳۷۲ ص. مصور، جدول.

ISBN : 964-7858-65-5

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

Mehrdad Arabestani:

پشت جلد به انگلیسی:

Exotic Baptists: an anthropological study on religiousness of the Mandaean of
Iran.

کتابنامه: ص. ۳۲۱-۳۲۸؛ همچنین به صورت زیر نویس.
نمایه.

۱. صابئین. الف. سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، پژوهشکده مردم شناسی. ب.
عنوان.

۲۹۹/ ۹۳۲

ت ۴ع / ۱۴۰۵ BT

۸۳-۱۱۹ م

کتابخانه ملی ایران



تعمیدیان غریب

مهرداد عربستانی

ویرایش، نمایه و نمونه‌خوانی نهایی: علیرضا حسن‌زاده

حروف‌نگار و صفحه‌آرا: نرگس گل‌یاس

لینوگرافی: خدمات سحر، چاپ: دیدآور

تیراژ: ۲۲۰۰ جلد

شابک: ۹۶۴-۷۸۵۸-۶۵-۵

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مرکز پخش: نشر افکار، خیابان ولیعصر، بالاتر از چهارراه طالقانی.

شماره ۵۵۵، تلفن ۶۴۶۳۴۸۹

بخش مهمی از مطالعات مردم‌شناسی به بررسی آیین‌ها، دین، اساطیر، و جهان‌بینی اقوام گوناگون جهان اختصاص دارد. آثار مردم‌شناسان پیشگامی چون جیمز فریزر، مالینوسکی، لوی اشتروس، مارسل موس و مردم‌شناسان نزدیکتر به ما نظیر ویکتور دلبو ترنر، مری داگلاس، کلیفورد گیرتز و... به ثبت و تحلیل مفاهیم یاد شده پرداخته است. درک جهان‌بینی اقوام گوناگون جهان در چشم‌انداز حیات دینی و آیینی آنان تنوع نظام‌های فکری و چگونگی شکل‌گیری و تحول مفاهیم بنیادین و زندگی اعتقادی و اجتماعی آنان را آشکار می‌نماید. شناخت جهان‌بینی اقوام دینی ایران چون صابئین که هویت فرهنگی آنان با نظام اعتقاداتشان یگانه و مرتبط است، از یکسوی به عنوان یک نمونه زنده و تاریخی ما را با ساختار تحول آیین‌ها، اساطیر و ادیان کهن در ایران آشنا می‌سازد، و از سوی دیگر چگونگی همزیستی یک اقلیت دینی را با عناصر گوناگون و مهم پیرامونی زندگی وی چون مدرنیته، فرهنگ قومی، تحولات اجتماعی و ... پدیدار می‌نماید. پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی با این هدف به گزینش موضوع یاد شده به عنوان یک پژوهش مهم دست یازیده است و خرسند است که اکنون با همت یکی از مردم‌شناسان جوان که به بررسی قوم مزبور در چارچوب تحقیقات پژوهشکده مردم‌شناسی پرداخته است، آن را در اختیار جامعه فرهنگی، پژوهشی و علمی ایران و همهی دوستداران مباحث علوم اجتماعی و به ویژه علاقمندان مباحث مربوط به اسطوره آیین و دین قرار می‌دهد.

پژوهشکده مردم‌شناسی از انتشارات ارجمند افکار و مدیر دانشور آن جناب آقای ساسانی در همراهی و همگامی برای انتشار اثر یاد شده سپاس خود را اعلام می‌دارد.

محمد میرشکرایبی

رئیس پژوهشکده مردم‌شناسی

فهرست مطالب

الف.....	فهرست مطالب
پ.....	فهرست تفصیلی
ض.....	فهرست تصاویر، طرح‌ها و جداول
ق.....	دیبچه
۱.....	پیشگفتار

فصل اول: از اسطوره تا تاریخ

۱۶.....	۱- روایات دینی، روایات آغازها
۱۹.....	۲- متن دینی به مثابه‌ی سند تاریخی
۲۹.....	۳- مسلمانان: همسایگان تاریخی

فصل دوم: منظره‌ای از جهان: کیهان‌شناسی مندائی

۴۱.....	۱- مراتب موجودات
۴۹.....	۲- جغرافیای کیهانی
۵۹.....	۳- سناریوی کیهانی: آفرینش و آخرت
۷۶.....	۴- اجرام آسمانی: مؤثر بر مقدرات و مبنای هویت قومی/دینی

فصل سوم: پاکی و ناپاکی: مناسک طهارت مندائی

۸۴.....	۱- یزدنا: آب جاری، آب زنده
۹۲.....	۲- تعمید
۱۱۸.....	۳- طماشه: غسل و آبکشی
۱۲۳.....	۴- رشامه: وضوی مندائی
۱۲۶.....	۵- تأملی در پاکی و ناپاکی و قواعد آن در دین مندائی

فصل چهارم: جامعه‌ی دو لایه: سلسله مراتب دینی مندائی

- ۱- مراتب دینی در جامعه‌ی مندائی ۱۴۵
- ۲- هجرت از تاریکی به نور: نگاهی به مناسک انتصاب روحانیان ۱۶۳

فصل پنجم: گذرهای محتاطانه: مناسک گذار مندائی

- ۱- صُرثا: حصار برای انتقال ۱۸۲
- ۲- تولد: ورود خون‌آلود از جهان اثیری به جهان مادی ۱۸۷
- ۳- ازدواج: نورانیت تولیدمثل و ظلمانیت ارتباط جنسی ۱۹۰
- ۴- مرگ: حرکت از جهان مادی به جهان اثیری ۱۹۹
- ۵- گذر به سال نو: جهان بی‌حفاظ ۲۰۴

فصل ششم: صابئین مندائی، دین‌ورزی، و امر اجتماعی

- ۱- امکانات معیشت: صنعت گران شهری ۲۱۰
- ۲- خط‌مشی اجتماعی ۲۲۱
- ۳- دین‌ورزی شکل‌گرا: دغدغه‌ی هویت ۲۳۱

سخن آخر ۲۴۱

- ضمیمه‌ی ۱: نگاهی به زبان و خط مندائی ۲۵۵
- ضمیمه‌ی ۲: متن "بَرَاخَه"ها (نمازهای روزانه) ۲۶۲
- ضمیمه‌ی ۳: شیوه‌ی تعیین ملواشه (نام دینی مندائی) ۲۸۲
- ضمیمه‌ی ۴: نگاهی به گاه‌شماری مندائی ۳۸۷
- مراجع (فارسی- عربی- لاتین) ۳۹۱
- پایگاه‌های اینترنتی ۳۹۷
- نمایه ۳۹۹

فهرست تفصیلی

الف	فهرست مطالب
پ	فهرست تفصیلی
ض	فهرست تصاویر، طرح‌ها و جداول
ق	دیباچه
۱	پیشگفتار
۱	• معنای لغوی صابین مندائی
۱	• یک سنت گنوسی
۱	• تعداد صابین مندائی
۱	• کیفیات منحصر به فرد مندائی‌ها
۳	• درهم تنیدگی قومیت با دیانت
۳	• تفاوت رویکرد تاریخ ادیان با رویکرد انسان‌شناسی
۴	• پیشینه‌ی تحقیقات درباره‌ی مندائیان
۵	• تحقیقات وطنی درباره‌ی مندائیان
۷	• فنون پژوهش
۷	• دین به عنوان یک نظام فرهنگی
۹	• مدل ساختاری در تحلیل دین‌ورزی مندائی
۱۰	• رمزگذاری شرایط اجتماعی در نمادهای دینی
۱۲	• دین‌ورزی شکل‌گرا

فصل اول: از اسطوره تا تاریخ

۱۵	• زبان اسطوره، زبان تاریخ
۱۶	۱- روایات دینی، روایات آغازها

- آدم‌ها، نقطه‌ی آغاز تاریخ اسطوره‌ای مندائی ۱۶
- مراحل جامعه‌ی انسانی ۱۶
- سام (شوم) جدّ اعلای مندائیان ۱۷
- تکثر اقوام بعد از طوفان نوح ۱۸
- ۲- متن دینی به مثابه‌ی سند تاریخی ۱۹
- مندائیان در فلسطین ۱۹
- تولد و مرگ یهیا یهنا، پیامبر بزرگ مندائیان ۲۰
- منازعه با کلیمیان ۲۱
- هجرت به بین‌النهرین ۲۱
- دوران اسلامی ۲۲
- کتب مقدس مندائی ۲۳
- راویان کتب مقدس مندائی ۲۴
- زبان مندائی، گویشی از زبان آرامی ۲۶
- حیات تاریخی زبان آرامی ۲۷
- پس نوشته‌های متون مندائی ۲۸
- ۳- مسلمانان: همسایگان تاریخی ۲۹
- صابئین مندائی به عنوان اهل کتاب ۲۹
- صابئین قرآن و مندائیان ۳۰
- صابئین حرّان و صابئین مندائی ۳۲
- انتساب مندائی‌ها به «ستاره‌پرستی» ۳۳
- صابئین مندائی در حکومت مسلمانان ۳۴
- مسیحیان مستعمره‌چی و مندائیان ۳۴
- مندائیان در زمان معاصر ۳۴

فصل دوم: منظره‌ای از جهان: کیهان‌شناسی مندائی

- کیهان‌شناسی و کیفیات عاطفی در ارتباطی دوسویه ۳۹
- کیهان‌شناسی، کلید فهم معانی دینی ۴۰
- ۱- مراتب موجودات ۴۱
 - هیتی، برترین موجود ۴۱
 - هیتی، خدایی تنزیهی ۴۲
 - حیات، برجسته‌ترین خصیصه‌ی هیتی ۴۲
 - هیتی، خدایی گنوسی و خارج از تاریخ ۴۳
 - طبقه دوم موجودات: ملکها (فرشتگان) ۴۴
 - قرینه‌های شخصیت‌های انسانی در میان ملکها ۴۶
 - ارجحیت عالم غیرمادی ۴۶
 - موجودات مادی: طبقه‌ی سوم موجودات ۴۷
 - انسان، موجودی دومنشائی ۴۷
 - موجودات ظلمانی: تحتانی‌ترین طبقه موجودات ۴۸
- ۲- جغرافیای کیهانی ۴۹
 - آلمادنه‌ورا، عالم نور ۴۹
 - مطراثاها، طبقات میانی ۵۰
 - زمین، انتهای‌ترین بخش طبقه‌ی میانی ۵۱
 - سنیاویس، دنیای ظلمات در زیرزمین ۵۱
 - بازنمایی عالم نور در نمادهای دینی ۵۳
 - بازنمایی کیهان‌شناسی در حلال و حرام‌های غذایی ۵۴
 - مناسک ذبح ۵۶
- ۳- سناریوی کیهانی: آفرینش و آخرت ۵۹
 - خلق پنج ملک مقرب در ایام پروانائی ۵۹

- هیل زیوا و اصحابش موجودات ظلمانی را مجاب و مقید می کنند ۶۰
- هیل زیوا به یاری اپناهیل سطح زمین را خشک می کند ۶۰
- دهواهنینا، عید پایان خلقت ۶۱
- نَشْمَتا و هبوط آدم ۶۳
- کلّیله، نماد خرد و هبه‌ی الهی ۶۴
- مورد بودار، گیاه مقدس و آئینی ۶۵
- داوری شدن نَشْمَتا پس از مرگ ۶۸
- پایان جهان ۷۰
- مناسک لوفانی و ذُخرانی، برای در گذشتگان ۷۰
- گرایش به طبیعت، در تقابل «طبیعت- فرهنگ» ۷۱
- ترتیب مناسک لوفانی و ذُخرانی ۷۲
- ۴- اجرام آسمانی: مؤثر بر مقدرات و مبنای هویت قومی / دینی ۷۶
- مندائیان و باورهای نجومی ۷۶
- ملواشه: نام دینی و اتصال به نجوم ۷۷
- ملواشه و تداوم قومیت ۷۸
- مندائیت نمی تواند تبشیری باشد ۷۹
- ملواشه و مقدرات انسان ۷۹
- درج ثبات نجوم در ثبوت قومی ۸۰

فصل سوم: پاکی و ناپاکی: مناسک طهارت مندائی

- دغدغه‌ی طهارت، دغدغه‌ی ماندن در عالم مقدس ۸۲
- فهم نظام پاکی و آلودگی، منوط به فهم ساختار تفکر زیربنایی آن است ۸۲
- مناسک طهارت و حفظ هویت گروهی ۸۴
- ۱- یَرْدِنّا: آب جاری، آب زنده ۸۴
- آب جاری، پاک و پاک کننده ۸۵

- آب‌های جاری، مکان‌های مقدس ۸۷
- آب جاری، محراب «طبیعی» مندائیان ۸۸
- مندائیان همیشه در کنار آب‌های جاری زیسته‌اند ۹۲
- ۲- تعمید ۹۲
- وجوب تعمید ۹۳
- پَهِثا، نان مقدس ۹۳
- گرایش به «طبیعت» در فرآیند تهیه‌ی پَهِثا (نان مقدس) ۹۴
- اجزای رسته، لباس رسمی دینی ۹۸
- اقتدار انجام تعمید در انحصار روحانیت ۱۰۰
- مراحل منسک تعمید ۱۰۱
- خیس کردن تعمیدشونده ۱۰۱
- سه بار فرو رفتن در آب و مسح پیشانی با آب ۱۰۲
- نوشاندن آب رودخانه ۱۰۲
- گزاردن کِلِیلَه زیر دستار و روی سر ۱۰۳
- گشتن دور بخوردان ۱۰۵
- بوی خوش ۱۰۵
- مسح با روغن کنجد ۱۰۶
- خوردن پَهِثا و نوشیدن مَمبوها ۱۰۷
- به شهادت گرفتن رودخانه ۱۰۸
- تعمیدگر از پَهِثا می‌خورد و از مَمبوها می‌نوشد ۱۰۸
- تعمید دسته جمعی ۱۱۰
- نصب درفش توسط روحانیان ۱۱۱
- نحوه‌ی تعمید دسته جمعی ۱۱۲
- تعمید کودکان ۱۱۴

- تعمید دسته جمعی در قالب مناسک گذار ۱۱۴
- جماعت وارگی در تعمیدهای دسته جمعی ۱۱۵
- تعمید ظروف و وسایل ۱۱۶
- نحوه‌ی تعمید ظروف و وسایل ۱۱۸
- ۳- طُمَاشه: غسل و آبکشی ۱۱۸
- نازل شدن و لزوم طُمَاشه ۱۱۸
- شرایط وجوب طُمَاشه‌ی کامل ۱۱۹
- طُمَاشه‌ی کامل ۱۱۹
- طُمَاشه جزئی ۱۱۹
- روش انجام طُمَاشه‌ی جزئی ۱۲۰
- انتقال آلودگی: عایق بودن اشیاء طبیعی، رسانا بودن اشیاء مصنوعی ۱۲۰
- مواد مبهم ۱۲۲
- ۴- رَشامه: وضوی مندائی ۱۲۳
- نحوه‌ی انجام رَشامه ۱۲۳
- وجه نمادین رَشامه ۱۲۶
- ۵- تأملی در پاکی و ناپاکی و قواعد آن ۱۲۶
- مفاهیم پاک و ناپاک و رفتارهای مرتبط با آنها در جوامع مدرن و سکولارنیز
دید می‌شوند ۱۲۷
- تفاوت مفاهیم پاکی و ناپاکی در جوامع ساده و جوامع پیچیده ۱۲۸
- مفاهیم پاکی و ناپاکی در زمینه‌ای از نظم کلی امور قابل درک هستند ۱۳۰
- نگرانی نسبت به بدن و منافذ آن، نگرانی نسبت به هویت گروهی ۱۳۰
- بازنمایی کیهان‌شناسی مندائی در مفاهیم پاک و ناپاک ۱۳۱
- آب جاری و آب راکد ۱۳۲
- ارتباط جنسی ۱۳۲

- مناسک ازدواج، مشروعیت بخشی به ارتباط جنسی ۱۳۳
- زایمان ۱۳۳
- حلال و حرام‌های غذایی ۱۳۴
- وضعیت طبیعی، وضعیت پاک ۱۳۶
- جوانب جسمانی، مبنای عوارض و موقعیت‌های ناپاک ۱۳۶
- مناسک طهارت کلاً در دو موقع به کار می‌روند ۱۳۷

فصل چهارم: جامعه‌ی دولایه: سلسله مراتب دینی مندائی

- وجود سازمان‌بندی جمعی در دین غیرقابل اجتناب است ۱۳۹
- سازمان‌بندی براساس فرّه فردی ۱۳۹
- سازمان‌بندی به صورت سلسله مراتبی ۱۴۰
- روحانیان به منزله‌ی متخصص‌های امور دینی ۱۴۱
- روحانیان به منزله‌ی قشری ممتاز و ماهیتاً متفاوت از مؤمنان ۱۴۲
- روحانیان متدائی، قشری متمایز از عامه‌ی مندائیان، با اختیارات ویژه ۱۴۵
- ۱- مراتب دینی در جامعه‌ی مندائی ۱۴۵
- درجات دینی مندائیان ۱۴۶
- نشان‌های ویژه‌ی روحانیان مندائی ۱۴۸
- نقش درجات مختلف روحانیان در مناسک متفاوت ۱۵۰
- ضرورت حضور درجات متفاوت روحانیان در مناسک مختلف متناظر است با تقدس و نورانیت مورد لزوم آن مناسک ۱۵۳
- ضرورت حضور روحانی در مناسک روحانی شدن ۱۵۴
- ضرورت حضور گنژورا در عقد ازدواج ۱۵۵
- در عقد ازدواج بیوه گنژورا نباید حاضر شود ۱۵۶
- در مناسک تشییع جنازه نباید روحانیان حاضر شوند ۱۵۷
- شرایط لازم برای روحانی شدن: اکتسابی و انتسابی ۱۵۸

- آداب ویژه‌ی روحانیان ۱۵۹
- رعایت اکید قواعد پاک‌ی و ناپاک‌ی توسط روحانیان ۱۶۰
- آب مصرفی روحانیان منحصرأ آب جاری است ۱۶۰
- در اعیاد، متدینین به شیوه‌ی سلوکت روحانیان نزدیک می‌شوند ۱۶۱
- آداب ویژه‌ی روحانیان هم به طور نمادین و هم عملی ایشان را متمایز می‌کند ۱۶۲
- ۲- هجرت از تاریکی به نور: نگاهی به مناسک انتصاب روحانیان ۱۶۳
- حرکت از موقعیت معمولی به موقعیت ممتاز مستلزم مناسکی است که شدت سختی آن متناسب با امتیازات موقعیت جدید است ۱۶۴
- اشولیا، طلبه‌ی روحانی ۱۶۵
- توصیف مناسک انتصاب ترمیدا (اتراصا اِدتاغا) ۱۶۷
- آغاز مناسک با تعمید ۱۶۷
- ورود به آندرونا ۱۶۷
- ورود به اِشخنتا ۱۶۸
- یک هفته سکونت در اِشخنتا ۱۶۹
- تعمید روحانی به دست اِشولیا ۱۷۰
- ۶۰ روز عبادت ۱۷۰
- پایان مناسک با اجرای مناسک مَسِقتا ۱۷۰
- مناسک روحانی شدن، تغییر در مرتبه‌ی وجودی ۱۷۰
- مناسک تبدیل ترمیدا به گنزورا ۱۷۲
- تبدیل شدن به گنزورا منوط به ثبت آن در عالم نور است ۱۷۵

فصل پنجم: گذرهای محتاطانه: مناسک گذار مندائی

- مناسک بحران زندگی و مناسک گذار ۱۷۷
- ایجاد تغییر، شاخصه‌ی مناسک ۱۷۸
- مناسک بحران زندگی در مندائیت ۱۷۹

- ساختار کلی مناسک گذار ۱۸۰
- ۱- صُرثا: حصاری برای انتقال ۱۸۲
- جهان مادی محیطی دوستانه نیست ۱۸۳
- خطر در حین مرحله‌ی انتقال مناسک بحران زندگی ۱۸۴
- صُرثا، مرحله‌ی انتقال در مناسک گذار مندائی ۱۸۵
- سکین دولا، تعویذی برای سلامت انتقال ۱۸۵
- نمادشناسی سکین دولا ۱۸۶
- ۲- تولد: ورود خون آلود از جهان اثیری به جهان مادی ۱۸۷
- زایمان: مرحله‌ی جدایی ۱۸۷
- صُرثای زایمان ۱۸۸
- تعمد بعد از زایمان: مرحله‌ی الحاق ۱۸۹
- ۳- ازدواج: نورانیت تولیدمثل و ظلمانیت ارتباط جنسی ۱۹۰
- توصیف مناسک ازدواج ۱۹۰
- آغاز مناسک ازدواج با دو تعمد ۱۹۰
- ورود داماد و گنزورا به اشختا ۱۹۳
- تقسیم خوراکی‌ها توسط گنزورا ۱۹۳
- عهد بستن داماد با نایب عروس ۱۹۴
- خوردن خوراکی‌های آئینی توسط عروس و داماد ۱۹۴
- گنزورا سر عروس و داماد را به هم می‌زند ۱۹۶
- پایان مناسک ازدواج: گنزورا عصایش را دور سر داماد می‌چرخاند ۱۹۶
- مناسک ازدواج در قالب مناسک گذار ۱۹۷
- صُرثای ازدواج ۱۹۸
- ۴- مرگ: حرکت از جهان مادی به جهان اثیری ۱۹۹
- اعمال هنگام احتضار ۱۹۹

- توصیف مناسک کفن و دفن ۲۰۰
- عبور دادن میت از روی مَندلتا و مهر کردن آن ۲۰۱
- تدفین و مهر کردن قبر ۲۰۱
- طماشه‌ی شرکت‌کنندگان ۲۰۱
- صُرثای میت ۲۰۲
- پایان صُرثا با به آب سپردن مَندلتا ۲۰۲
- ۵- گذر به سال نو: جهان بی حفاظ ۲۰۴
- گذر به سال نو همچون مناسک‌گذار ۲۰۴
- جهان در صُرثا: مناسک کنشوزِ هلی ۲۰۵
- تابوهای لمسی در کنشوزِ هلی ۲۰۵

فصل ششم: صابئین مندائی، دین‌ورزی و امر اجتماعی

- مندائیان به مثابه‌ی موجودیتی اجتماعی ۲۰۹
- ۱- امکانات معیشت: صنعت‌گران شهری ۲۱۰
- نقره‌کاری و طلاکاری، شغل سنتی مندائیان ۲۱۰
- اشتغال به مشاغل فنی و صنعتی ۲۱۱
- سوق یافتن اقلیت‌های دینی ایران به مشاغل فنی و خدماتی ۲۱۱
- میناکاری: هنر- صنعت ویژه‌ی مندائیان ۲۱۳
- فرآیند میناکاری روی طلا و نقره ؟
- معیشت روحانیان مندائی ۲۱۸
- در گذشته روحانیان مندائی کاملاً متکی به وجوهات دینی بودند، ولی امروزه به نظر می‌رسد که به این وجوهات اتکائی ندارند ۲۲۰
- ۲- خط‌مشی اجتماعی ۲۲۱
- انجمن صابئین مندائی ایران ۲۲۱
- تمدی امور اجتماعی و آموزشی ۲۲۲

- تمهیداتی برای آموزش زبان مندائی و آموزش‌های دینی ۲۲۳
- گردهمایی به مناسبت‌های دینی ۲۲۵
- موسیقی ۲۲۶
- مندائیان در زمان جنگ ایران و عراق ۲۲۶
- خروج از انزوا و مواجهه با «دیگران» ۲۲۷
- انقلاب ایران و مسائلی اهل کتاب بودن ۲۲۷
- انقلاب ایران و گسترش توجه به دیانت ۲۲۷
- انقلاب و جنگ و پدیده‌ی مهاجرت به خارج ۲۲۸
- پدید آمدن شبکه‌های فراملی مندائی؛ و گردش اطلاعات، ارزش‌ها و سلاقی در
این شبکه ۲۲۹
- ۳- دین‌ورزی شکل‌گرا: دغدغه‌ی هویت ۲۳۱
- دو گونه‌ی ساختاری متفاوت از دین‌ورزی: شکل‌گرا و بی‌شکل ۲۳۱
- خصایص دین‌ورزی شکل‌گرا و دین‌ورزی بی‌شکل ۲۳۱
- دین‌ورزی مندائی، یک دین‌ورزی شکل‌گرا ۲۳۴
- دیونی سوس قطعاً مندائی نبوده، ولی آپولون می‌توانسته باشد ۲۳۵
- دین‌ورزی شکل‌گرا، حفظ و تحکیم هویت گروهی ۲۳۵
- تهدید فشارهای همگون‌ساز جامعه‌ی کلی بر مندائیان و دغدغه‌ی حفظ ۲۳۷
- ویت مستقل قومی
• ۲۳۷ درهم آمیزی
• ۲۳۸ درهم آمیزی عناصر فرهنگی مندائی با عناصر فرهنگی همسایگان
• ۲۳۹ وحدت هویت، وحدت ظرف است، نه وحدت مظهر و
سخن آخر ۲۴۱
- صابئین مندائی، ساکن خوزستان و منسوب به آدم^۴ تا یحیی^۵ ۲۴۱
- کوچ به بین‌النهرین ۲۴۱

- قرائن حضور مندائیان در دوران اسلامی ۲۴۱
- خلط صابثین حران با صابثین مندائی ۲۴۲
- کیهان‌شناسی مندائی، یک کیهان‌شناسی گنوسی براساس تقابل نور/ظلمت ۲۴۲
- حلال و حرام‌های غذایی و کیهان‌شناسی مندائی ۲۴۳
- مناسک مندائی، مناسک حفظ، اعاده یا ارتقای پاکی ۲۴۴
- دغدغه‌ی پاکی فردی، دغدغه‌ی پاکی قومی ۲۴۴
- قواعد سرایت ناپاکی ۲۴۵
- جامعه‌ی مندائی، یک جامعه‌ی دو قطبی ۲۴۵
- تأکید بر وضع طبیعی در مقابل وضع مصنوعی و دست‌ساز ۲۴۵
- تقابل‌های ساختاری دین‌ورزی مندائی ۲۴۷
- ضرورت منسکی‌سازی کل چرخه‌ی حیات ۲۴۷
- مندائیان، صنعت‌گران شهرنشین ۲۴۸
- انقلاب، جنگ و مندائیان ۲۴۹
- دین‌ورزی شکل‌گرا، دغدغه‌ی حفظ هویت و همبستگی قومی ۲۵۰
- تعامل با فرهنگ‌های هم‌جوار ۲۵۱
- تغییر مؤلفه‌های هویتی ۲۵۱
- رابطه‌ی تغلبی اقوام هم‌جوار با مندائیان ۲۵۲
- دین‌ورزی مندائی مجالی برای توسعه نیافته است ۲۵۲
- غلبه‌ی اسطوره/میتوس بر عقلانیت/لوگوس در دین‌ورزی مندائی ۲۵۲
- احساس نیاز به لحاظ کردن عقلانیت ۲۵۲

فهرست تصاویر، طرح‌ها و جداول

۲۴.....	۱-۱- تصویر کتاب گنزارتبا
۲۶.....	۱-۲- تصویر کتاب سیدرا اِد نَشَمائا
۲۹.....	۱-۳- تصویر «اظهار» در متون مقدس مندائی
۳۵.....	۱-۴- ظروف سفالی با نوشته‌های مندائی
۳۶.....	۱-۵- ظرف سفالی با نوشته‌های مندائی و متن نوشته شده روی ظرف
۵۲.....	۲-۱- طرح شماتیک طبقات کائنات
۵۷.....	۲-۲- کارد مخصوص ذبح
۵۸.....	۲-۳- ذبح کبوتر
۵۸.....	۲-۴- ذبح کبوتر
۶۲.....	۲-۵- تممید یک روحانی
۶۶.....	۲-۶- کلیله در دست
۶۶.....	۲-۷- روحانی مندائی با تاغا در دستانش
۶۷.....	۲-۸- یک روحانی در حال ساختن کلیله
۷۳.....	۲-۹- پختن ماهی در لوفانی- دُخرانی
۷۳.....	۲-۱۰- پختن نان در لوفانی- دُخرانی
۷۴.....	۲-۱۱- سفره‌ی لوفانی- دُخرانی
۷۴.....	۲-۱۲- لوفانی- دُخرانی
۷۵.....	۲-۱۳- خوردن از خوراکی‌های سفره‌ی لوفانی- دُخرانی
۷۵.....	۲-۱۴- لوفانی- دُخرانی روی شاخ و برگ گیاهان
۸۹.....	۳-۱- دو نفر در حال اجرای بُراخه
۹۱.....	۳-۲- رایه
۹۱.....	۳-۳- رایه
۹۴.....	۳-۴- خمیر کردن آرد برای تهیه پُهشا
۹۵.....	۳-۵- پختن پُهشا

- ۳-۶- تقسیم پُشتا به قطعات کوچک ۹۶
- ۳-۷- وسایل مورد استفاده در تعمید ۹۷
- ۳-۸- نحوه‌ی بستن همپانه ۹۹
- ۳-۹- بوسیدن و روی چشم نهادن تاغا ۱۰۲
- ۳-۱۰- تعمید: خیس کردن تعمید شونده ۱۰۳
- ۳-۱۱- تعمید: رُشمه ۱۰۴
- ۳-۱۲- تعمید: دست دادن تعمیدگر و تعمیدشونده ۱۰۴
- ۳-۱۳- تعمید: گذاردن کلبه در زیر دستار ۱۰۵
- ۳-۱۴- تعمید: خوردن پُشتا و نوشیدن مَمبوها ۱۰۶
- ۳-۱۵- تعمید: اشاره به یَرَدنا ۱۰۷
- ۳-۱۶- تعمید: خواندن بوئه بر پُشتا و مَمبوها ۱۰۸
- ۳-۱۷- تعمید: شهادت اِشکندا ۱۰۹
- ۳-۱۸- قرائت بوئه برای نصب درفش ۱۱۰
- ۳-۱۹- تهیه‌ی کلبه ۱۱۱
- ۳-۲۰- قرائت بوئه با گرفتن پایه‌ی نشین درفش در اعیاد ۱۱۲
- ۳-۲۱- تعمید دسته‌جمعی در دَهاو دیمانه ۱۱۳
- ۳-۲۲- تعمید ظروف ۱۱۷
- ۳-۲۳- شستن صورت در رُشامه ۱۲۴
- ۳-۲۴- اشاره به گوش‌ها در رُشامه ۱۲۵
- ۳-۲۵- طیف مواد و موقعیت‌ها از نظر پاکی-ناپاکی ۱۳۵
- ۴-۱- یک رهرو/روحانی بودایی ۱۴۴
- ۴-۲- روحانیان مندائی ایرانی ۱۴۷
- ۴-۳- طرح سلسله مراتب دینی مندائی ۱۴۸
- ۴-۴- یک ترمیده در حال رَهمی ۱۴۹
- ۴-۵- انگشتر شوم یاوَر زیوا ۱۵۰

- ۴-۶- قرائت بوئه با گرفتن پایه‌ی درفش در عید ۱۵۱
- ۴-۷- برداشتن آب از رودخانه ۱۶۲
- ۴-۸- کلاس آموزشی برای اشوئلیها ۱۶۶
- ۴-۹- منسک انتصاب دو روحانی مندائی عراقی ۱۷۱
- ۴-۱۰- گنزورا جبار طاووسی، روحانی ارشد ایران ۱۷۳
- ۵-۱- سکین دولا ۱۸۶
- ۵-۲- مَهر سکین دولا ۱۸۷
- ۵-۳- مناسک ازدواج: شکستن کوزه ۱۹۲
- ۵-۴- مناسک ازدواج: تقسیم خوراکی‌ها در طَریانها ۱۹۳
- ۵-۵- مناسک ازدواج: عهد بستن داماد با نایب عروس ۱۹۴
- ۵-۶- مناسک ازدواج: خوردن خوراکی‌های آیینی توسط عروس و داماد ۱۹۵
- ۵-۷- مناسک ازدواج: گنزورا و داماد جلوی درِ اطاق عروس ۱۹۶
- ۵-۸- مناسک ازدواج: زدن سر عروس و داماد به همدیگر توسط گنزورا ۱۹۷
- ۵-۹- مَندَلتا ۲۰۰
- ۵-۱۰- قبرستان مندائی‌ها ۲۰۳
- ۶-۱- مفازة طلافروشی و کارگاه میناکاری ۲۱۳
- ۶-۲- استاد علوان چحیلی ۲۱۴
- ۶-۳- قالب‌های میناکاری ۲۱۴
- ۶-۴- قرار دادن مینا روی قطعه ۲۱۵
- ۶-۵- مراحل حکاکی روی مینا ۲۱۶
- ۶-۶- انواع میناکاری ۲۱۷
- ۶-۷- مَندی اهواز ۲۲۱
- ۶-۸- رأی‌گیری برای انجمن صابئین مندائی ۲۲۲
- ۶-۹- دعا در انتهای جلسه‌ی آموزشی دینی ۲۲۴
- ۶-۱۰- جشن دَهِوا دیمانه ۲۲۵

- ۱۱-۶- سخنرانی گنزورا صلاح طاووسی- روحانی ایرانی ساکن استرالیا ۲۳۰
- ۱۲-۶- شاخص‌های اتنوگرافیک گونه‌های دین‌ورزی ۲۳۳
- جدول حروف مندائی با معادل فارسی- عربی و حروف آوانگاری (ضمیمه‌ی ۱) ۲۵۹۰
- جدول سهم‌های شبانه‌روز (ضمیمه‌ی ۳) ۲۸۳
- جدول معادل عددی و اسامی متناظر با هر ماه مندائی (ضمیمه‌ی ۳) ۲۸۴
- جدول ماه‌های مندائی و معادل آنها به ماه‌های شمسی (ضمیمه‌ی ۴) ۲۸۸
- ایام اِمبَطَل درگاه‌شماری مندائی (ضمیمه‌ی ۴) ۲۹۰

دیباچه

از زمانی که صابین مندائی را شناختم همواره مترصد فرصتی بودم تا مطالعات نظام مندی را درباره‌ی ایشان انجام دهم. تصوّر کشف قومی حامل یک سنت دیرینه و ناشناخته‌ی دینی، که قرن‌هاست در محاق فراموشی در گوشه‌ای از مملکت زندگی می‌کنند، برایم هیجان‌انگیز و وجدآور بود. این بود که پیشنهاد پژوهشکده‌ی مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی برای انجام پژوهش درباره‌ی صابین مندائی را بی‌تأمل پذیرفتم.

پژوهش انسان‌شناسی همیشه پژوهشی درباره‌ی "دیگران" است، اما به صورتی تناقض‌نما، این شناخت "دیگری" در نهایت به شناخت "خود" منتهی می‌شود. ابتدا "تفاوت"‌های دیگری است که سائق کنجکاوی و جستجو است، اما با پیشرفت فرآیند کاوش "شباهت"‌هایی که در زیر پر جلوه‌گی "تفاوت"‌ها پنهان شده‌اند رخ می‌نمایند و باعث می‌شود در آخر کار، هم تصور از "خود" و هم تصور از "دیگری" تغییر کنند.

مندائی‌ها هم بیش از آن که با غیر مندائی‌ها متفاوت باشند، به آنها شبیه‌اند. آنچه متفاوت است تجربه‌ی متفاوت حیات تاریخی است، که خواندناخواه هویت‌های متفاوتی را می‌سازد. این تجربه‌ی متفاوت تاریخی می‌توانست تجربه‌ی "خود" ما باشد. از این منظر مندائی‌ها نه به مثابه‌ی "دیگر" بلکه به مثابه‌ی "خودِ دیگر" درک خواهند شد: خودی با تجربه‌ای متفاوت. در این پژوهش من این بخت را داشتم که تفاوت‌ها را ببینم، شباهت‌ها را بیابم و مندائیان را همچون "خودِ دیگر" دریابم.

شایسته است که در اینجا از همراهی و مساعدت بی‌دریغ دانشمند مندائی، آقای سالم‌چیلی سپاسگزاری کنم. همین‌طور از آقای مجید مندوی به خاطر یاری صمیمانه و عکس‌هایی که در اختیارم قرار داد، از آقای علوان‌چیلی (چیلی) به خاطر محبت بی‌شائبه‌اش، و آقای پرویز عجیل‌زاده برای همکاری متواضعانه‌اش تشکر می‌کنم. و البته

از روحانیت موثر مندائی برای پذیرا بودن و لطف‌شان سپاسگذارم.

در یکی از سفرها دانشجوی شایق و خوش قریحه‌ی انسان‌شناسی آقای جبار رحمانی همراهی‌ام کرد که وجودش کمک شایانی در جمع‌آوری و تنسيق اطلاعات بود. راهنمایی‌های جناب دکتر پرمون نیز در مورد آوانگاری‌ها بسیار سودمند بودند.

پدید آمدن این کتاب به تمامی مرهون همت و لطف دوست فرهیخته و عزیزم آقای علیرضا حسن‌زاده است، قدردان ایشان هستم.

و در انتها از همسرم سپاسگذارم که شکیب و شوق را به هم آمیخت و با همدلی‌اش به انجام رساندن کار را برایم ممکن ساخت.

مهرداد عربستانی

مهر ۱۳۸۲

پیشگفتار

مندائیان قومی هستند که به گمنامی در خوزستان زندگی می‌کنند. غیر از مردم خوزستان، مردم مناطق دیگر ایران عمدتاً اطلاعی از موجودیت ایشان ندارند. مردم خوزستان نیز اکثراً اطلاعاتی معوّج و مبهم از ایشان دارند. به زبان محلی ایشان را "صَبّی" می‌نامند که ظاهراً از ریشه‌ی "صَب" عربی به معنای "ریختن آب" است. از آن روی که مناسک دینی مندائیان غالباً با تعمید در آب جاری همراه است انتساب ایشان به "صَب"، و "صَبّی" نامیدن ایشان موجه می‌شود. اگر چه، ایشان خود را "مندائی" می‌نامند که مشتق از کلمه‌ی آرامی *mænda* به معنای "معرفت" است. اما مندائیان امروزه غالباً مایلند که از نام "صابئین مندائی" برای خود استفاده کنند و به این ترتیب انتساب خود را به "صابئین" مورد تأکید قرار دهند.

مندائیان حامل سنت دینی منحصر به فردی هستند که جزء یک سنت گنوسی سنت‌های دینی گنوسی طبقه‌بندی می‌شود و طبق روایات دینی، سنت دینی ایشان به زمان آدم ابوالبشر می‌رسد. وجود متون دینی مقدس و مناسک تعریف شده‌ی دینی باعث شده که این سنت دینی قرن‌ها پابرجا بماند و به حیات خود ادامه دهد.

امروزه تبعات تاریخی به روشنی نشان داده‌اند که ایشان همان صابئینی هستند که در قرآن در عداد "اهل کتاب" ذکر شده‌اند. هم به این دلیل است که مندائیان بر نام "صابئین مندائی" تأکید دارند تا آنکه بر هویت "اهل کتاب" بودنشان در جامعه‌ی مسلمانان.

تعداد صابین

مندائی

تعداد صابین مندائی به درستی معلوم نیست، ولی شاید حدود ۲۰۰۰۰ تن از ایشان در ایران و دو تا سه برابر این تعداد نیز در عراق سکونت داشته باشند. اما اهمیت مطالعه در صابین مندائی مربوط به انبوهی کمیت ایشان نیست، بلکه این اهمیت را باید در کیفیات ویژه‌ی ایشان یافت. صابین مندائی حامل تنها سنت خالص و زنده‌ی گنوستیگی هستند. از طرف دیگر ایشان تنها گویش‌وران زبان آرامی نیز هستند که لهجه‌ای از این زبان - یعنی گویش مندائی - زبان دینی ایشان است. همین خصایص کافی است که اهمیت مطالعه درباره‌ی مندائیان را برجسته کند.

کیفیات منحصر به

فرد مندائی‌ها

سنت دینی مندائی در طول حیات خود با ادیان کلیمی، مسیحی، مانوی و اسلام ارتباط داشته است. از طرفی به عنوان یک سنت گنوسی با خانواده‌ی ادیان گنوسی نیز مرتبط بوده است. بنابراین غیر از مطالعات متنی - تاریخی، شناخت مندائیت به مثابه‌ی یک سنت زنده‌ی دینی می‌تواند نوری بر بسیاری از مباحث دین‌شناختی بیافکند.

غیر از این، مندائیان حامل و حافظ بخشی منحصر به فرد از میراث فرهنگی بشری هستند. مندائیان میراث‌دار بخشی از فرهنگ یکی از تاریخ‌سازترین مناطق جهان‌اند؛ یعنی منطقه‌ی خاورمیانه و به‌طور مشخص سرزمین فلسطین و بین‌النهرین، مناطقی که هر جایشان قدم‌گاه پیامبری و مهد دینی است که الهامبخش تمدن‌ها و فرهنگ‌هایی بوده‌اند که بر کلّ تاریخ بشری تأثیر گذاشته‌اند. امروزه بخشی از مندائیان ایرانی هستند و تبعاً فرهنگ مندائی تکه‌ای از چهل تکه‌ی فرهنگی ایران است. تکه‌ای ارزشمند ولی مغفول که شایسته‌ی تأمل و تتبعی بیشتر است.



قومیت مندائی با دیانت مندائی کاملاً درهم تنیده‌اند و مندائی بودن هم دلالتی قومی است و هم دینی. از این لحاظ مندائیان به کلیمیان شباهت دارند که در آن مورد نیز قومیت اسرائیلی با دیانت کلیمی قوم/دین واحدی را می‌سازند. بنابراین در اینجا که به بررسی دین‌ورزی مندائی پرداخته شده است، خواهان‌خواه مقوله‌ی قومیت مندائی هم مطرح می‌شود، هر چند که در اینجا این قومیت از حیث دیانت مورد توجه قرار گرفته است.

در اینجا بر آن هستم که با رویکردی انسان شناختی حتی‌المقدور ابعاد مختلف دین‌ورزی مندائی را بررسی کنم. منظور از دین‌ورزی ابراز و اعمال دین در واقعیت، و تبلور آن در باورها و اعمال دین‌داران است. به این نحو این رویکرد از رویکرد تاریخ ادیان متفاوت خواهد بود. در تاریخ ادیان یا دین‌شناسی تطبیقی، تأکید بر بررسی متون است. به این ترتیب در تاریخ ادیان تجلی دین از خلال متون در مدنظر قرار دارد و به طور ویژه آرای متخصصین دینی مورد توجه قرار می‌گیرد. اما در رویکرد انسان شناختی بررسی دین در واقع بررسی دین‌ورزی انسان‌هاست و دین‌ورزی انسان‌ها چیزی است که باید با کار میدانی و نه صرفاً پژوهش کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار گیرد. رویکرد انسان شناختی به بررسی پدیده در شرایط حیاتی^۱ می‌پردازد، ولی شرایط مطالعات متنی، شرایط مصنوعی و غیرزنده^۲ است. البته چنین تقسیم‌بندی‌ای برای بررسی دین بیشتر تعریفی از گونه‌های آرمانی^۳ هستند تا تعریفی از واقعیات. مسلماً آرای

۱- In Vivo

۲- In Vitro

۳- Ideal type

متخصصین دینی و متون مقدس به عنوان واقعیتهای اجتماعی خود بر دین‌ورزی تأثیر دارند. از طرف دیگر فهم متون نیز منتزع از جنبه‌ی انضمامی این متون و بافت فرهنگی مربوط به آن، فهمی کامل نخواهد بود و بسیاری از دین پژوهان بر اهمیت یافته‌های مردم نگارانه برای بررسی‌های متنی تأکید دارند (رجوع کنید به Douglas & Perry 1986). در مجموع می‌توان گفت که بررسی انسان شناختی دین، بررسی از حیث انضمامی، و تجلی آن در باور و اعمال معتقدان است، و این رویکردی است که در اینجا اتخاذ شده است.



کارهایی که درباره‌ی مندائی‌ها صورت گرفته‌اند غالباً کارهایی زبان‌شناختی و دین‌شناختی و پژوهش‌های متنی بوده‌اند. شاید قدیمی‌ترین کارهای روش‌مند درباره‌ی مندائیان مطالعات زبان‌شناختی پترمن^۱ آلمانی باشد که در قرن نوزدهم به انتشار گنزارتا - کتاب مقدس مندائی - می‌بادرت کرد. پس از او نیز مارک لیدز بارسکی^۲ ترجمه‌ی آلمانی گنزارتا را با عنوان Ginza: Der Schatz Oder das Grosse Buch der Madaer منتشر کرد^۳.

پیشینه‌ی
تحقیقات درباره‌ی
مندائیان

اما شاید مهم‌ترین کارهای مندائی‌شناسی را باید کارهای خانم‌ای. اس. دراو^۴ دانست که در طی سال‌ها زندگی در عراق و آشنایی با مندائیان، مواد اتنوگرافیک مفصلی از مندائیان را در کتاب‌های

۱- H. Peterman

۲- Mark Lidzbarski

۳- بخش گنزارتا یمین این ترجمه را می‌توانید در نشانی اینترنتی زیر ببابید:
www.essenes.crosswinds.net/ginzaright.html

۴- E. S. Drower

مندائیان عراق و ایران^۱ و آب در شراب^۲ ثبت کرده است. غیر از این کتاب‌ها او مجموعه‌ای از متون مندائی را هم به تدریج ترجمه و منتشر کرده است که مساهمت شایانی در مندائی‌شناسی معاصر بوده است.

از محققان دیگری که به طور خاص در سال‌های اخیر پژوهش‌هایی به ویژه از جنبه‌ی زبان‌شناختی در مندائیان انجام داده است، رودلف ماتسوخ زبان‌شناس فقید آلمانی است که سال‌ها استاد دانشگاه تهران نیز بوده است. غیر از مقاله‌های مختلف در مورد زبان مندائی، مهم‌ترین اثر او فرهنگ لغات مندائی است که در سال ۱۹۶۶ منتشر کرده است.

خانم جورون جاکوبسن باکلی^۳ پژوهشگر دیگری است که به طور ویژه به مطالعه‌ی مندائیان از حیث دین‌شناسی و تاریخ ادیان پرداخته است و مفصل‌ترین اثر وی کتابی است که در سال ۲۰۰۲ م با عنوان *مندائیان* منتشر کرده است.

اما در ایران مطالعات مندائی‌شناسی تا سال‌های اخیر بسیار تحقیقات وطنی محدود بوده است. شاید اولین کتابی که باعث شد تا حدودی مندائیان در جامعه‌ی ایرانی شناخته شوند کتاب *قوم ازیاد* رفته: کاوشی درباره‌ی قوم صابئین مندائی از سلیم برنجی است که در سال ۱۳۶۷ منتشر شده است. این کتاب که توسط یک مندائی نگاشته شده اگر چه حاوی مواد اتنوگرافیک نسبتاً مفصلی است، ولی به

۱- Mandaeen of Iraq and Iran

۲- Water in Wine

۳- Jorun Jacobsen Buckley

شیوه‌ی روش‌مند نگاشته نشده و بیشتر کتابی درون دینی و مسلکی است. با این وصف تا سال‌ها این کتاب تنها اثر درباره‌ی مندائیان بوده است. غیر از برنجی، مندائی دیگری که به تألیف کتبی درباره‌ی مندائیان پرداخته پرویز عجیل‌زاده است که دو عنوان کتاب نسبتاً کم حجم درباره‌ی مندائیان منتشر کرده است.

اما در زمینه‌ی آثار علمی، کتاب‌های مسعود فروزنده در سال‌های اخیر تنها کتاب‌های منتشر شده درباره‌ی مندائیان بوده‌اند. کتاب تحقیقی در دین صابئین مندائی (جلد اول) مطالعه‌ای متنی و دین‌شناختی درباره‌ی صابئین مندائی است و در ضمن حاوی متن و ترجمه‌ی کتاب سیدرا/دَنشَمائا - یکی از متون دینی مندائی - است. ترجمه‌ی این متن مندائی بر اساس ترجمه‌ی فارسی دانشمند مندائی سالم چهیلی، و نیز ترجمه‌ی انگلیسی دراور از سیدرا/دَنشَمائا تنظیم شده است. کتاب دیگری که با همت فروزنده چاپ شده و جلد دوم کتاب قبلی محسوب می‌شود، اِنِیائی (کتاب نماز) نام دارد که ترجمه‌ی فارسی سالم چهیلی از کتاب اِنِیائی - یکی دیگر از متون دینی مندائی - است.

چنان که مشاهده می‌شود غالب کارهایی که در مورد مندائیان انجام شده کارهایی متنی هستند و غیر از کتاب دراور - مندائیان عراق و ایران - که مربوط به دهه‌ی ۱۹۴۰ میلادی است اثر مستقل دیگری که بر اساس مطالعات میدانی باشد منتشر نشده است. اگر چه در برخی آثار ذکر شده می‌توان به بعضی مواد اتنوگرافیک برخورد، اما به نظر می‌رسد که تا کنون پژوهشی که تماماً بر اساس رویکرد انسان‌شناختی بنا شده باشد صورت نگرفته است. اما به هر حال کارهایی که درباره‌ی مندائیان صورت گرفته‌اند - به ویژه کارهای

وطنی - برای انجام کارهای بعدی بسیار یاری گر هستند و از این حیث بسیار ارزشمندند.



برای انجام این پژوهش ابزارها و فنون مورد استفاده غالباً ابزارها فنون پژوهش و فنون مردم نگارانه بوده‌اند. برای انجام مطالعات میدانی سفرهایی به اهواز صورت گرفت که طی آنها داده‌های میدانی جمع‌آوری شدند. داده‌های میدانی جمع‌آوری شده متکی بوده‌اند بر مصاحبه‌ها و مشاهده‌های میدانی و همین‌طور بررسی اسناد و مدارک درون قومی مندانیان، مثل کتب مقدس، نشریات و جزوات و کتابچه‌های آموزش دینی.

غیر از یادداشت‌های میدانی از ضبط اصوات و عکاسی هم برای ثبت داده‌ها بهره گرفته شده است. عکس‌های تهیه شده در مطالعات میدانی به طور متناسب در متن جای داده شده‌اند و نظر به اهمیت و قدرت تصویر برای انتقال اطلاعات و جوّ میدان، و روشن کردن توصیفات میدانی، در قرار دادن تعداد معتناهی از این عکس‌ها در داخل متن - به عنوان تصاویر توضیحی - امساک‌ی صورت نگرفته است.



به طور مشخص دین در اینجا به منزله‌ی یک نظام^۱ در نظر دین به عنوان یک گرفته شده است که در نتیجه اجزای مختلف آن در ارتباطی نظام‌مند^۲ با هم قرار دارند. به نظر کلیفورد گیرتز^۳ (۱۹۶۶) دین به

۱- System

۲- Systematic

۳- Clifford Geertz

مثابه‌ی نظامی فرهنگی است که در آن جهان‌بینی دینی با خلق و خوی^۱ - یعنی کیفیت زندگی و شیوه‌های اخلاقی و زیبایی شناختی و خصایص عاطفی - در هماهنگی قرار دارد، و در حالی که جهان‌بینی مبنا و توجیهی عقلانی برای این کیفیات اخلاقی و عاطفی و زیبایی شناختی دست و پا می‌کند، این کیفیات نیز به نوبه‌ی خود جهان‌بینی را به لحاظ عاطفی پشتیبانی می‌کنند. محل اصلی این تعامل، نمادهای^۲ دینی هستند که می‌توان آنها را در تمام تجلیات انضمامی دین‌ورزی سراغ گرفت؛ از اشیاء و مکان‌های دینی گرفته تا آداب و مناسک. در نمادهای دینی سرمشق اخلاقی و معنوی و عاطفی با جهان‌بینی یا کیهان‌شناسی تلفیق شده و حاصل این تلفیق متجلی می‌شود. اما نماد^۳ در اینجا معنایی وسیع دارد و می‌تواند هر یک از عناصر دین‌ورزی را شامل شود. به سخن دیگر می‌توان هر عنصر دین‌ورزی را همچون نمادی دید که محل تلاقی و هماهنگی جهان‌بینی با خلق و خوی^۴ هستند. چنین دیدگاهی وجه غالب دیدگاه این پژوهش بوده است و از این طریق سعی شده که از خلال داده‌های اتنوگرافیک، دین‌ورزی مندائی از این وجه مورد بررسی قرار گیرد. از این منظر هر یک از عناصر دین‌ورزی از این حیث که نمادی دینی هستند، و تلفیق جهان‌بینی یا کیهان‌شناسی مندائی را با سرمشق اخلاقی و معنوی به طور هماهنگ به نمایش می‌گذارند، مورد بررسی قرار می‌گیرند، خواه این "نماد دینی" یک مناسک

۱- Ethos

۲- Symbols

۳- Symbol

۴- Ethos

پیچیده‌ی دینی باشد، یا یک شئی و یا نوعی از سازمان‌دهی اجتماعی.

در بررسی عناصر دین‌ورزی مندائی یا همان نمادهای دینی، از مدل ساختاری در مدلی ساختارگرایانه استفاده شده است. می‌توان در کیهان‌شناسی مندائی تقابل‌های دوگانه‌ی ساختاری^۱ را استخراج کرد. همین تقابل‌ها در نمادهای دینی هم منعکس شده و به نوبه‌ی خود سرمشق‌ها یا خلق و خوی معنوی و اخلاقی و کیفیات زندگی دینی را به طور هماهنگ سامان می‌دهند.

بنابراین با کشف تشابه‌های ساختاری کیهان‌شناسی با خلق و خوی^۲ مندائی، سعی بر آن بوده که تبیینی ساختاری^۳ برای آن ارائه شود. از این منظر نشان داده شده که چطور کیهان‌شناسی مندائی در مناسک مندائی بازتاب می‌شود و چگونه تقابل‌های ساختاری موجود در کیهان‌شناسی مندائی را می‌توان در آداب و مناسک مندائی نیز مشاهده کرد. آداب و مناسکی که همچون نمادی دینی در عین حال الهام‌بخش خلق و خوی^۴ مورد نظر دینی هستند. تقابل‌های نور/ظلمت و آسمان/زمین در کیهان‌شناسی مندائی در تناظر با تقابل‌هایی مثل پاکی/ناپاکی و خلقت/صنعت در نمادهای دینی قرار می‌گیرند. آداب و مناسک دینی از آرایش فردی و اشیائی که ارزش آئینی دارند گرفته تا مناسک دینی و اوراد مربوطه‌ی آنها در واقع جایگاه‌هایی هستند که همسانی و همسازی ساختاری کیهان‌شناسی مندائی با سرمشق و

۱- Binary Opposition

۲- Ethos

۳- در مورد انواع تبیین در انسان‌شناسی دین رجوع کنید به : Spiro 1966

۴- Ethos

خلق و خوی^۱ مندائی را آشکار می‌کنند؛ و جهانی را تصویر می‌کنند که در آن شناخت و اعمال، ملازم و هماهنگ با یکدیگر تصویر می‌شوند. جهانی متفاوت از جهان فهم عامه‌ای^۲ یا جهان علمی یا جهان‌های دیگر، جهانی که گفتمان اصلی آن گفتمان رستگاری و رهایی غایی و مطلق است؛ و این جهان دیگر برای زیستن، که گفتمان رستگاری در آن غلبه دارد، چیزی است که می‌توان آن را دین نامید.



رویکردی که توضیح داده شد دین را همچون نظامی خود بسنده و مستقل از متن اجتماعی و فرهنگی به تصویر می‌کشید. این دیدگاه می‌تواند در فهم منطق درونی دین و شناخت دنیای دینی، یا جهان ذهنیت دینی، کارگشا باشد و امکان دستیابی به آن معانی‌ای را که در نمادها و عناصر دین‌ورزی نمادینه شده‌اند مهیا کند و با نزدیک شدن به افق منطق دینی، امکان مکشوف شدن دنیای دینی را به دست دهد.

اما رمزگشایی نمادهای دینی از جنبه‌ی دیگری هم ممکن است و آن رمزگشایی این نمادها از حیث ارتباط آن‌ها با متن اجتماعی - فرهنگی است. از این دیدگاه، عناصر دین‌ورزی در واقع به مثابه‌ی نمادهایی دیده می‌شوند که شرایط اجتماعی - فرهنگی را بازنمایی می‌کنند و به این ترتیب در این دیدگاه بیش از آن که دین به مثابه‌ی نظامی خود بسنده دیده شود به عنوان پدیده‌ای در تعامل با زمینه‌ی اجتماعی و فرهنگی نگاه می‌شود. در این رویکرد رمزگشایی نمادها

رمزگذاری شرایط
اجتماعی در
نمادهای دینی

۱- Ethos

۲- Common Sense

نه از حیث همسازی درونی جهان دینی، بلکه از این حیث صورت می‌گیرد که عناصر دین‌ورزی به منزله‌ی جایگاهی برای نمایاندن شرایط اجتماعی - فرهنگی دین‌ورزان در نظر گرفته می‌شود. چنین رویکردی ملهم از رویکرد جامعه‌شناختی امیل دورکیم است که پدیده‌های دینی را همچون پدیده‌هایی اجتماعی می‌نگرد (رجوع کنید به Durkheim 1948). در انسان‌شناسی این رویکرد در مکتب انسان‌شناسی اجتماعی انگلیس متبلور می‌شود، و به طور مشخص مری داگلاس^۱ با چنین مدل نماد گرایانه‌ای به بررسی دین‌ورزی پرداخته است (رجوع کنید به: Douglas 1966, Douglas 1970, 137-153).

وجود قواعدی در دین‌ورزی برای پاکی و ناپاکی و اجتناب از مواد دفعی بدن و توجه به مواد خوراکی نشان دهنده‌ی دغدغه‌ای نسبت به بدن و حفظ پاکی و تمامیت آن است. با رویکردی نمادگرایانه در اینجا بدن نمایانده‌ی گروه اجتماعی است و وضع قواعد مربوط به پاکی و ناپاکی آن در واقع نشان دهنده‌ی دغدغه‌ای برای حفظ خلوص، تمامیت و هویت گروهی/قومی است. و این چیزی است که به روشنی می‌توان در قواعد طهارت مندائی مشاهده کرد.

حیات اجتماعی مندائیان همواره در معرض تهدید از جانب فشارهای همگون‌ساز همسایگان‌شان بوده است و نگرانی برای حفظ هویت و تمامیت قومی به خوبی در وجود قواعد اکید طهارت و پاکی بازتاب می‌یابد. حتی روحانیان مندائی به عنوان قشری با وضعیت نوری‌تر از عامه‌ی مندائیان و حافظ قواعد شرعی، لازم است که

۱- Mary Douglas

قواعد پاکي اکيدترى را رعايت کنند که اين متناسب است با نگراني
برای حفظ هويت گروهی روحانيان مندائي به عنوان مراجع دين ورزی
مندائي و صاحبان قدرت ویژهی معنوی.

دين ورزی
شکل گرا

اصولاً ساختار دين ورزی مندائي ساختاری شکل گرا است. يعنی
دين ورزی ای مناسک گرا و متکی بر قواعد و ضوابط لازم الاجرای
بيرونی و عینی، چنین گونه ای از دين ورزی در مقابل دين ورزی
بی شکل قرار دارد که بیش از اجرای مناسک و رفتارهای مشخص بر
منویات و حالات درونی تأکید دارد. دين ورزی شکل گرا به علت "برون
مرجعی" بودن و تکیه اش بر قواعد عینی، گونه ای از دين ورزی است
که برای تجویز به جمع و ایجاد یک شکلی اهمیت دارد. بنابراین هر
جا که هويت گروهی اهمیت و برجستگی داشته باشد می توان انتظار
بروز عناصر شکل گرای دينی را داشت.^۱ در مندائيت هم وجود
دين ورزی شکل گرا بازتابی از شرایطی است که هويت گروهی و حفظ
آن از اهمیت برخوردار است و دين ورزی شکل گرا با تمایز مشخصی
که بين اعضای گروه و "دیگران" ایجاد می کند می تواند ابزاری برای
حفظ هويت گروهی و بازتاب شرایط اجتماعی - فرهنگی مندائيان در
طول تاریخ باشد.

این نگرانی بیش از حد نسبت به حفظ هويت قومی/دینی در
طول تاریخ این مسأله را به سر مشق اصلی دين ورزی مندائي تبدیل
کرده و باعث شده دين ورزی مندائي در کمینگی بماند و توسعه ای
متناسب با قدمت تاریخی اش نیابد. منظور از توسعه دين ورزی در

۱- برای تعريف مفاهيم «شکل گرایی و بی شکلی» رجوع کنید به عربستانی

اینجا، بسط معارف دینی در جنبه‌های مختلف و تأثیر و تأثر متقابل دین‌ورزی با شوون مختلف حیات اجتماعی مثل هنر و سیاست و... است. با این معنا دین‌ورزی مندائی دین‌ورزی‌ای نسبتاً توسعه نیافته است که حوزه‌ای نسبتاً مستقل و بی‌ارتباط با شوون دیگر حیات اجتماعی را تشکیل داده است.

اما تغییرات اجتماعی اخیر در منطقه، یعنی انقلاب اسلامی ایران و جنگ ایران و عراق و اشغال عراق توسط آمریکا، باعث جابجایی جغرافیایی مندائیان و تحولاتی شده است که می‌تواند زمینه‌ای برای ایجاد تغییرات یا توسعه در دین‌ورزی مندائی باشد. طبیعه‌ی این تغییرات امروزه پدیدار شده‌اند و به نظر می‌آید که در پس این طبیعه چالش‌هایی وجود داشته باشد که حاصل آن تغییراتی در دین‌ورزی مندائی خواهد بود.